

BOLA XOTIRASI VA CHET TILIDAGI SO'ZLARNI YODLASH O'RTASIDAGI BOG'LIKLIK

Matqosimova Mohira Erkinbek qizi

ADCHTI, Nemis tili nazariyasi va amaliyoti

Kafedrasi o'qituvchisi

Mohiragina@gmail.com

Hakimova Nazira No'monjon qizi

ADCHTI, Ingliz filalogiyasi o'qitish

metodikasi, Tarjimashunoslik fakulteti talabasi

naziraxonhakimova911@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada maktabgacha va boshlang'ich yoshdagi bolalarda xotira imkoniyatlari hamda chet tilidagi so'zlarni yodlash jarayoni o'rtasidagi bog'liqlik o'rganiladi. Xotira — til o'rganishning asosi bo'lib, aynan bolalik davrida qisqa muddatli va uzoq muddatli xotiraning faolligi sababli so'zlarni yodlab olish jarayoni ancha samarali kechadi. Maqolada vizual, eshitish va harakatga asoslangan metodlar orqali bolalarning xotirasini mustahkamlash va yodlash samaradorligini oshirish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, til o'rganish uchun eng mos yosh davri va metodik tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: bolalar xotirasi, so'z yodlash, chet tili, qisqa muddatli xotira, uzoq muddatli xotira, eshitish orqali yodlash, vizual yodlash, o'yin metodi, til o'rgatish metodikasi

Bolalik davri inson hayotida eng muhim bosqichlardan biri bo'lib, bu davrda xotira rivojlanishi va til o'rganish qobiliyati eng yuqori cho'qqiga chiqadi. Bolalar xotirasi va chet tilidagi so'zlarni yodlash o'rtasidagi bog'liqlik juda murakkab va ko'p qirrali bo'lib, quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

1. Neyroplastika va miya rivojlanishi: Bolalik davrida miya juda tez rivojlanadi va yangi neyron aloqalarini osonlikcha hosil qiladi. Bu neyroplastika deb ataladi va chet tili o'rganish uchun juda muhimdir. Yangi so'zlarni yodlash yangi neyron aloqalarini hosil qiladi va miya rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.
2. Implicit xotira: Bolalar kattalarga qaraganda ko'proq implicit xotiraga tayanadilar. Implicit xotira ongli ravishda yodlanmasdan o'rganiladigan ma'lumotlarni saqlaydi. Bu chet tili o'rganishda juda foydali, chunki bolalar so'zlarni grammatika qoidalarini o'rganmasdan turib, ularni kontekstda ishlatib o'rganishlari mumkin.
3. Ta'sirchanlik va motivatsiya: Bolalar yangi narsalarni o'rganishga juda qiziquvchan va ishtiyoqli bo'ladilar. Bu ularning chet tili o'rganishda muvaffaqiyatga erishishlariga

yordam beradi. Agar bola chet tilini o'rganishga qiziqsa, u so'zlarni yodlashga ko'proq vaqt va kuch sarflaydi.

4. O'yin va interaktivlik: Bolalar o'yin orqali o'rganishga moyil bo'ladilar. Chet tili o'rganishda o'yinlar, qo'shiqlar va boshqa interaktiv usullar qo'llanilsa, bolalar so'zlarni tezroq va osonroq yodlab oladilar.

5. Oila va ijtimoiy muhit: Bolaning oilasi va ijtimoiy muhiti ham chet tili o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Agar oilada chet tiliga qiziqish bo'lsa va bola chet tilida so'zlashuvchi odamlar bilan muloqot qilsa, u so'zlarni tezroq o'rganadi. Bolalar xotirasi va chet tilidagi so'zlarni yodlash o'rtasidagi bog'liqlik ko'p qirrali va murakkab. Bu jarayon nafaqat yoshga, balki o'rganish uslubi, motivatsiya va atrof-muhit kabi omillarga ham bog'liq.

1. Yoshga bog'liq xususiyatlar:

- Erta bolalik (0-5 yosh): Bu davrda bolalar asosan implicit xotira orqali o'rganadilar. Ular atrofda mavjud tovushlarni, so'zlarni va intonatsiyani qayd etib, ularni ongli ravishda tahlil qilmasdan yodlaydilar. Bu davrda chet tili o'rganish ona tili kabi tabiiy kechadi.
- Maktabgacha yosh (6-7 yosh): Bolalarning explicit xotirasi rivojlana boshlaydi va ular so'zlarni ongli ravishda yodlashga qodir bo'ladilar. O'yinlar, qo'shiqlar va rasmlar orqali o'rganish samarali bo'ladi.
- Boshlang'ich maktab yoshi (7-11 yosh): Bu davrda bolalar grammatika qoidalarini tushunish va qo'llashni boshlaydilar. Ularning analitik fikrlash qobiliyati rivojlanib, so'zlarni ma'nosi va tuzilishiga ko'ra yodlash osonlashadi.
- O'smirlik davri (12-17 yosh): Bu davrda miya rivojlanishi davom etadi, lekin neyroplastika biroz pasayadi. O'smirlar abstrakt fikrlashga qodir bo'lib, grammatika qoidalarini chuqurroq tushunib, murakkab matnlarni o'qish va tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Odamning butun aqliy taraqqiyoti asosan xotiraning taraqqiyotidan iborat ekan, xotira bola hayotining dastlabki kunlaridan boshlab rivojlanib boshlaydi. Bolada xotiraning dastlabki alomatlari yaqin atrofida mavjud odamlari va narsalarni tanishida ko'rinish boshlaydi. Buni biz bola o'ziga tanish bo'lgan narsani ko'rganida qiladigan harakatlardan bilishimiz mumkin. Masalan, bola o'ziga yaqin odamni ko'rganida unga talpinadi yoki notanish odamdan yotsiraydi. Kichik yoshli bolalarda tanib olish qobiliyatining boriigi, idrok qilgan narsa va hodisalarini esda olib qolish imkonini beradi. Yoshiga to'lgach, bolada xotiraning murakkab turlari, ya'ni eslash vujudga kela boshlaydi. Bolalar bu davrdan boshlab ilgari idrok qilgan narsa va hodisalarni eslay oladigan bo'ladilar. Bunda bolalar tasavvurlarining roli nihoyatda kattadir. Tasavvurlari tufayli bolalar o'rganilgan narsalarni bema'lol eslay oladilar, masalan, bolaga ko'z o'ngida bo'lmagan narsaning nomini aytsangiz, u ko'zlari bilan chor atrofqa qarab shu narsani izlay boshlaydi. Bola xotirasining rivojlanishida nutqining o'sishi juda katta ahamiyatga ega. Bu davrda bola narsa va hodisalarni faqat bevosita ko'rish orqali emas, balki shu narsa va hodisalarning nomlari orqali ham idrok qila

oladigan bo'ladi. Bundan tashqari ular kattalardan so'rab bilib olish, eshitish orqali ham o'z xotiralarini boyitadilar. Ilk bolalik davridagi bolalarda xotiraning barcha jarayonlari ko'rina boshlaydi. Masalan, kichik yoshdagi bola dastawal mexanik ravishda, ya'ni ma'nosiga tushunmasdan esda olib qolaveradi. Buning o'ziga xos jihati bor, albatta. Birinchidan, yuqorida aytib o'tganimiz kabi bolalarda turmush tajribasi juda oz bo'ladi, ular ko'p narsalami hali mutlaqo bilmaydilar, lekin hayotda to'qnash kelganlari sababli eslarida olib qoladilar. Ikkinchidan, bolalar asab tizimining plastikligi, ya'ni juda egiluvchanligi kattalamikidan ham ustunroq bo'ladi. Ana shu sababli bolalarga mexanik esda olib qolish hech qanday qiyinchilik tug'dirmaydi. Bolalarda ma'nosiga tushunib esda olib qolish hamjuda erta rivojlana boshlaydi. Masalan, ilk bolalik davridagi bolalar o'zlari yoqtiigan hikoyalarning ayrim qahramonlarini yaxshi ko'radilar, ba'zilarini esa yomon ko'radilar. Umuman, hikoyalarning mazmuni bolalarga ta'sir qilib, ularda ma'lum tuyg'u-hissiyotlarni uyg'otadi, bu esa bolalar hikoyaning mazmunini tushunayotganliklaridan darak beradi. Ilk bolalik davridagi bolalarda dastlab ixtiyorsiz esda olib qolish va ixtiyorsiz esga tushirish vujudga keladi. Ular o'zlarini biron jihatdan qiziqtiigan, diqqatlarini o'ziga tortgan narsa va hodisalarni beixtiyor ravishda eslarida olib qoladilar. Biron narsani eslash, esga tushirish assotsiyatsiya tarzida namoyon bo'ladi. Ularni o'zlari ataylab esga tushirmaydilar. O'yin faoliyatida biron narsani eslash lozim bo'libqolganda, assotsiyatsiya tariqasida boshqa shunga o'xshash narsalar ham beixtiyor eslariga tushaveradi. Bog'cha yoshidagi bolalarni (xususan kichik guruh bolalari) o'zlarining faoliyatlari uchun qandaydir ahamiyatga ega bo'lgan, ularda kuchli taassurot qoldiigan va ularni qiziqtiigan narsalarni beixtiyor eslarida olib qolaveradilar. Ular biror narsani eslarida olib qolishni o'z oldilariga maqsad qilib qo'ymaydilar va hali maqsad qo'yishni uddasidan ham chiqa olmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalarda asosan ixtiyorsiz esda olib qolishning hukmron bo'lishi tasodifiy bir hol emas. Buning o'z sabablari bor. Har bir tarbiyachi-pedagog bolalar xotirasiga doir xususiyatlarni yaxshi bilishi kerak. Ana shunda bolalar xotirasini to'g'ri rivojlantirish mumkin. Bog'cha yoshidagi bolalar xotirasining katta odamlar xotirasidan keskin farqi, avvalo, ular oliy nerv faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liqdir. Bir qator psixologlar tomonidan o'tkazilgan ilmiy tekshirish ishlari natijalarining ko'rsatishicha, bog'cha yoshidagi bolalar oliy nerv faoliyati quyidagi xususiyatlariga ega. Birinchidan, bog'cha yoshidagi bolalarning nerv sistemasi xuddi ilk bolalik davridagi bolalar nerv sistemasi kabi juda plastik xarakteriga egadir, ya'ni ularning nerv sistemalari haddan tashqari egiluvchan, ta'sirotda beriluvchandir. Shuning uchun ham bu yoshdagi bolalarda vaqtli bog'lanishlar (assotsiyatsiyalar) juda osonlik bilan hosil bo'ladi. Bolalar nerv sistemasining xususiyati ularning esda olib qolish qobiliyatlariga ham ta'sir etmay qolmaydi. Shu sababli bog'cha yoshidagi bolalar ashula, ritmli she'r, qiziqarli va chuqur ta'sir etadigan narsalarni beixtiyor hamda juda tez eslarida olib

qolaveradilar. Ikkinchidan, bog'cha yoshidagi bolalar nerv sistemasi yengil qo'zg'aluvchan bo'lishi bilan biiga yuzaga keladigan vaqtli bog'lanishlar (assotsiyatsiyalar) juda beqaror bo'ladi, ya'ni mustahkam bo'lmaydi. Shuning uchun bu yoshdagi bolalar tomonidan idrok qilingan turli narsa va hodisalar ulaming xotiralarida uzoq vaqt saqlanib qolmaydi. Ular tez eslab qolishlari bilan birga tez unutib ham yuboradilar. Ko'pincha narsa va hodisalarning bog'cha yoshidagi bolalar xotiralarida mustahkam saqlanib qolishi shu narsa va hodisalarning bolaga qanchalik emotsional ta'sir qilishiga bog'liq bo'ladi. Uchinchidan, bog'cha yoshidagi bolalar nerv sistemasida qo'zg'alish jarayoniga nisbatan tormozlanish jarayoni ancha sust bo'lganligi tufayli ular o'xshash va birdaniga, ya'ni bir vaqtning o'zida juda ko'p idrok qilingan narsalarning farqini yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ular birdaniga idrok qilgan juda ko'p narsalarni bir biri bilan aralashtirib yuboradi. Ular. Agar bog'cha yoshidagi boladan kechagi bayram kuni bo'lgan, ya'ni idrok qilgan narsalarini bir boshdan so'zlab berish itimosi qilinsa, u ma'noli va sistemali qilib so'zlab berolmaydi. Bola bunday holda gapni tasodiliy esiga tushib qolgan narsalardan boshlab ketaveradi. Chunki birdaniga ko'igan juda ko'p narsalarini bola tamoman aralashtirib yuborgan bo'ladi. Bola esida olib qolgan narsalarida hali sistema yo'q, shuning uchun bola dastavval chuqur taassurot qoldirgan, ya'ni esida chuqur o'malshib qolgan narsalardan boshlab gapiraveradi. Demak, bundan shunday xulosa chiqarish mumkin: agar bog'cha yoshidagi bolaga bir vaqtning o'zida haddan tashqari ko'p narsalar ko'rsatilsa, ular hamma narsalarni bir-biri bilan aralashtirib yuboradilar va birontasini ham puxtaroq esda olib qololmaydilar. O'tkazilgan tajribalarning ko'rsatishicha, kichik bog'cha yoshidagi bolalariga nisbatan o'rta va katta yoshdagi bog'cha bolalarida ixtiyorsiz va mexanik ravishda esda olib qolish hamda esga tushirish qobiliyati biroz susayadi. Ammo bundan, bolalar ulg'aygan sari ulaming xotirasi kuchsizlanadi, degan xulosa kelib chiqmaydi. Bu yerda gap shundaki, bolalar o'sib, turmush tajribasi ortgan va nutqi o'sgan sari ular narsa va hodisalar surunkasiga, ya'ni to'g'ri kelganicha emas, balki tanlab, ya'ni o'zlariga kerakligini esda olib qoladigan bo'la boshlaydi. Ular. Shuni ham alohida ta'kidlab o'tish lozimki, keyingi yillar mobaynida bog'cha yoshidagi bolalarda mantiqiy, ya'ni ma'nosiga tushunib esda olib qolishga nisbatan mexanik esda olib qolish ustun bo'ladi, degan fikr mavjud bo'lib, shu bilan birga mexanik esda olib qolish mantiqiy esda olib qolishga qarama-qarshi qo'yiladi. Ular edi. So'nggi yillarda o'tkazilgan eksperimental tekshirishlar natijalarining ko'rsatishicha, bog'cha yoshidagi bolalarda ham narsa va so'zlarning ma'nosiga tushunib eslab qolish katta o'rinni tutadi. Lekin bog'cha yoshidagi bolalarning mantiqiy esda qoldirishlari ularga to'la tushuniladigan material berilganda yaqqol ko'rinadi. Bog'cha yoshidagi kichik bolalarda ko'proq obrazli xotira rivojlangan bo'ladi. Shuning uchun ular eshitgan narsalariga nisbatan ko'rgan narsalarni yaxshi eslarida olib qoladi. Ular. Uning asosiy sababi,

birinchidan, bog'cha yoshidagi bolalarning idroklari konkret obrazli xarakterga ega. Ikkinchidan, ularda hali nutq, to'la-to'kis shakllanmagan. Bolalar yuqori guruhlarda nutqni anchagina egallab olganlaridan keyingina so'z bilan ifodalab olingan narsalarni esda yaxshi olib qoladigan bo'ladi. Bolalar juda ko'p narsalarni asosan turli o'yin faoliyatlari davomida eslarida olib qoladi. Shuning uchun ularning esda olib qolishlari ko'pincha epizodik va tasodifiy xarakterga ega bo'ladi, bu esa eslarida olib qolingan narsalarni ma'lum bir sistemaga solishni qiyinlashtiradi. Shu tufayli bolalarning xotiralaridagi narsalar tartibsiz, bir-biri bilan aralashib ketadi. Natijada biron narsani esga tushirishlari qiyin bo'ladi. Bog'cha yoshidagi bolalar xotirasiga xos bo'lgan tartibsizlikni yo'qotish va xotirasini o'stirish juda ko'p jihatdan tarbiyachilarga bog'liqdir. Tarbiyachi bolalarni esda olib qolishlari lozim bo'lgan materialni ularning yosh xususiyatlariga mos qilib tanlashi kerak.

Bolalar xotirasini mashq qildirishda turli mazmunli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Umuman, bolaning materialni esda olib qolishini va qayta esga tushirishini tarbiyachi doimo boshqarib borishi zarur. Chunki bog'cha yoshidagi bola xotirasining barcha tiplari bo'lsa boshlaydi. Biroq shu narsaxarakterliki, xotiraning asosiy turlari orasida (masalan, obrazli, mexanik, mantiqiy kabi) harakat xotirasi nisbatan kuchliroq rivojlanadi. Shuning uchun ham turli harakatlarni hamda musiqa ohangida o'ynashni bu yoshdagi bolalar osonlik bilan o'zlashtiradilar. Mexanik tarzda o'zlashtiriladigan nutq materialini ham qisman harakat xotirasiga kiritadi. Shu sababli bog'cha yoshidagi bolalar tez aytiladigan turli ritmdagi she'rlarni bir-ikki qaytarishdayoq yodlab oladilar. Masalan, bekinmachoq o'yinini o'ynash oldidan aytiladigan "sanashlar" Bekinmachoq o'yinining sanashlarida hech qanday ma'no yo'q, lekin juda ifodali va jarangli ritmika bor. Bog'cha yoshidagi bolalarda emotsional xotira yaxshi bo'lsa ham, lekin xotiraning bu turi bolalarga nisbatan katta odamlarda kuchliroq bo'ladi. Katta odamlar kuchli emotsional ta'sir qilgan ba'zi narsa va hodisalarni hech vaqt eslaridan chiqarmaydilar. Bog'cha yoshidagi bolalar esa kuchli emotsional ta'sir qilgan narsalarni ham ba'zan eslaridan chiqarib qo'yishlari mumkin. Bolalar xotirasini o'stirishda tarbiyachi va ota-onalarning nutqi ham nihoyatda katta rol o'ynaydi. Bola bilan gaplashganda nutq sodda, talaffuz aniq va tushunarli bo'lishi kerak. Xotiraning taraqqiyoti bolaning bog'cha yoshi davrida tugallanmay, bolaning bundan keyingi taraqqiyotida, ya'ni ta'lim tarbiya va turmush tarziga qarab o'zgarib, o'sib boradi. Bolalar xotirasi va chet tilidagi so'zlarni yodlash o'rtasidagi bog'liqlik juda kuchli. Bolalik davrida miya rivojlanishi va neyroplastika tufayli bolalar yangi so'zlarni osonlikcha yodlab oladilar. Chet tili o'rganishda o'yin, interaktivlik va ijtimoiy muhit muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, bolaning qiziqishi va motivatsiyasi ham katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. U.Usmonova ; " Maktabgacha ta'lim jarayonida xorijiy tillarni o'qitishning zamonaviy metodikasi "
2. Z.Nishonova; "Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi"
3. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi, Toshkent, "O'qituvchi" nashriyoti, 1996.
4. Pinter A. Teaching Young language Learners. Oxford university Press, 2015
5. Agzamova D.B. English teaching methodology. Tashkent.: Barkamol fayz